

De dynamiek van de interactie in justitiële jeugdinstellingen

Is Mo nu wel of niet ziek?

Justitiële jeugdinstellingen zijn volop bezig met de invoering van de methodiek *Youturn*. Joep Hanrath plaatst kanttekeningen bij de optimistische toon die met de invoering gepaard gaat. Hoe moeten groepsleiders gedrag van jongeren duiden? Dat gedrag is sterk afhankelijk van de situatie, betoogt Hanrath aan de hand van microsociologische verklaringen.

Joep Hanrath

Het is zeven uur 's ochtends als Mo gewekt wordt. Hij moet als eerste douchen zodat hij en twee andere jongens de ontbijttafel voor de groep kunnen klaarmaken. Mo verblijft al enige tijd in de justitiële jeugdinstelling (JJI) en weet wat er van hem verwacht wordt. Maar met een slaperig hoofd roept hij de groepsleider* toe: 'Ik heb zo'n hoofdpijn... ik heb slecht geslapen man... Ik hoef geen ontbijt en blijf liggen.'

De groepsleider twijfelt even. Is Mo echt ziek? Of speelt hij een spelletje, heeft hij geen zin in corvee en is hij bereid om z'n ontbijt ervoor te laten schieten?

Ziek of niet, allebei is mogelijk, zo weet de groepsleider. Als de hoofdpijn echt is dan wil hij daar met begrip op reageren. Maar probeert Mo zich te onttrekken aan zijn corvee dan belooft hij deze poging en dat wil hij nu juist niet.

Gissen

Dit soort vragen doet zich vele malen per dag voor in het werk van de groepsleiders en telkens weer opnieuw moeten zij gissen naar de intentie van de jongere en moeten ze een afweging maken hoe daarop te reageren. Deze momenten waarin de verschillende belangen van groepsleiding en jongere bloot komen te liggen hebben betrekking op interactiepatronen die in belangrijk mate door de context waarin deze interactie zich afspeelt wordt bepaald. In dit artikel wordt stilgestaan bij de vraag of de professionaliseringslag die momenteel binnen de justitiële jeugdinstelling wordt door-

gevoerd wel een afdoende antwoord kan geven op de dynamiek die in deze interactie besloten ligt. Ik wil eerst kort de huidige professionaliseringslag weergeven en daarna met het microsociologisch perspectief op gedrag en het concept 'strategische interactie' aangeven waar 'm de schoen wringt.

Youturn; de professionalisering van de groepsleiders in de JJI's

Binnen de residentiële jeugdzorg en zeker de justitiële residentiële jeugdzorg is er meer aandacht gekomen voor de dagelijkse begeleiding van de jongeren. Er wordt landelijk, bij alle JJI's, een nieuwe basismethodiek genaamd *Youturn* ingevoerd. Deze basismethodiek is een combinatie van het reeds bekende Sociaal Competentiemodel en *Equip*, een uit de VS overgekomen methodiek die bewerkt is voor de Nederlandse context. Het Sociaal Competentiemodel richt zich primair op het gedrag van het individu. Hij mist de basisvaardigheden om zich in de samenleving te kunnen handhaven. Door hem te leren om voor zichzelf te zorgen, vakbekwaam te worden voor de arbeidsmarkt, vriendschappen te onderhouden en om te gaan met autoriteiten, kan hij zich beter redden.

In aanvulling hierop focust *Equip* op de cognitieve aspecten, de zogenaamde denkfouten. Bijvoorbeeld de gedachte dat iemand bij een mishandeling 'erom gevraagd heeft'. Of dat het geen zin heeft om je best te doen, omdat je 'toch gediscrimineerd wordt'. Kortom, vormen van externaliserend gedrag waarbij je de verantwoordelijkheid buiten

FOTO: BUSTOCKPHOTO.COM

jezelf legt. De basismethodiek wil dit ombuigen naar meer eigen verantwoordelijkheid.

Kanttekening

Deze interventies zijn niet uit de lucht komen vallen. Ze zijn gebaseerd op wetenschappelijke inzichten en beogen de jongere te ondersteunen in zijn ontwikkeling. Het is immers voor zijn toekomst handig als anderen weten waar ze bij hem op kunnen rekenen en als hij voor zichzelf op kan komen zonder dat dit onttaardt in een escalerend conflict waardoor de relatie met een baas, klant, vriend of partner direct op de tocht komt te staan. Als je daarin dan ook leert dat niet alles te wijten

is aan anderen of aan de omstandigheden, maar dat je zelf ook wat kunt doen, dan wordt het mogelijk om meer grip te krijgen op de dingen die zich in het dagelijks leven afspelen. Het versterkt de zogenaamde *locus of control*. In die zin legt deze benadering sterk de nadruk op het individu en de wijze waarop hij zijn beperkingen kan wegwerken om beter met zijn omgeving om te gaan. Toch is er een kanttekening te plaatsen bij het optimisme van deze professionaliseringsimpuls die momenteel aan het vak van de groepsleider gegeven wordt. Een belangrijke vraag waar deze professionals mee worstelen is, of de jongere zich nu laat zien zoals hij 'werkelijk' is. De vraag waarvoor de groepsleiders zich geplaatst zien is: wat

Je weet niet zeker of de persoonlijkheidsstructuur van de jongere de enige variabele is of dat de omgeving zijn gedrag bepaalt.

>>>

>>> voor vlees heb ik in de kuip? Wie is deze jongen nu werkelijk? De groepsleiders trachten de jongeren te 'lezen'. Ze proberen te doorgronden wie hij is met in het achterhoofd de twijfel: is dit oprecht? Is het sociaal wenselijk gedrag? Kortom, hoe moet ik dit inschatten?

Omgeving als veroorzaker van gedrag

De situatie waarbinnen het individu zich bevindt beïnvloedt zijn gedrag. Deze stellingname is afkomstig vanuit de microsociologie (Collins, 2004; Goffman, 1967, 1969) en zij benadert het individu vanuit een radicaal ander gezichtspunt. Waar de psychologie of psychiatrie het individu als vertrekpunt nemen om zijn gedrag te beschrijven en zo mogelijk te verklaren en te veranderen, gaat de microsociologie ervan uit dat het gedrag het resultaat is van omgevingsfactoren. De situatie beïnvloedt het individu doorlopend en hij probeert aldoor de situatie zo goed mogelijk in te schatten om vervolgens zijn gedrag erop af te stemmen. Gedrag is dan geen vast omschreven patroon, maar een veranderende flexibele afstemming op signalen en impulsen uit de omgeving. Gedrag is dan het resultaat van een aaneenschakeling van interactiemomenten van een persoon met zijn omgeving

Bushokje

Het klinkt wat ingewikkeld maar we hebben er dagelijks mee te maken. Sta je bij een bushokje te wachten met onbekende mensen dan reageer je doorgaans anders dan wanneer je er als vrienden-groep staat. Als je voor het eerst in een nieuw gezelschap komt, een vergadering, een bijeenkomst of opleiding dan tast je de omgeving af om jezelf een houding te geven ten opzichte van de anderen. De wijze waarop je jezelf presenteert in zo'n nieuwe situatie verschilt. Sommigen zijn prominent aanwezig terwijl anderen zich juist op de achtergrond houden en de kat uit de boom kijken. Hoe het ook zij, de omgeving laat je niet onberoerd. Je moet je er op de een of andere manier toe verhouden. Bij bijeenkomsten, vergaderingen of opleidingen word je hierin vaak een handje geholpen door kennismakingsrituelen die ervoor zorgen dat je een indruk van de andere aanwezigen kunt krijgen en zij op hun beurt van jou. Door dit inzicht kan eenieder zijn gedrag afstemmen op

OF DE JONGERE IETS WIL LEREN IS
EEN VERWACHTING, GÉÉN GEGEVEN.

dat van de anderen. En als de situatie je niet aanstaat... dan kun je jezelf terugtrekken. Je ziet er verder van af.

Als de consequenties voor het terugtrekken uit een sociale situatie beperkt zijn dan is deze keuze makkelijker te maken. Als een feestje je niet aanstaat, beperken de gevolgen om te vertrekken zich tot het missen van de lol die je vooraf voor ogen stond. Maar weglopen uit een vergadering betekent dat je geen invloed op de besluitvorming kan hebben.

Het stoppen met een opleiding omdat de medestudenten en de studie 'niks zijn' kan je eigen belangen schaden. In dat geval moet je dus een afweging maken tussen je onttrekken aan deze situatie of blijven en je aanpassen. Met het aanpassen stem je jouw gedrag af op de beperkingen die je ervaart in die situatie. Je probeert er 'het beste van te maken', je zoekt het evenwicht tussen wat de situatie vereist en wat jijzelf wil. Dit soort situaties wisselen zich bij voortduring af in het dagelijks leven en we ervaren hierin wel de vrijheid om uiteindelijk zelf de keuze te maken of we ons er wel of niet aan willen onttrekken.

De JJI als veroorzaker gedrag

In de gesloten setting van een justitiële jeugdinstelling ligt dit echter weer wat ingewikkelder. Als er iets duidelijk is, dan is het wel dat je hier niet zomaar weg kan gaan. Je zit er vast en je moet dus een manier vinden om jezelf te verhouden tot de tijd dat je daar zit. Niet langer kun je zelf bepalen wat je overdag wil doen, wat je wil eten, hoe lang je in bed wil liggen, met welke vrienden je op wil trekken enzovoort. Het wordt voor je bepaald

door het ritme en de regels van de jeugdinstelling. De instelling heeft het voor het zeggen en vertolkt dit bij monde van de groepsleiders bij wie de jongeren de meeste tijd op de groep doorbrengen. Binnen de wettelijke kaders bepaalt de groepsleider wat er gebeurt en luistert de jongere. Er wordt gegeten als de groepsleiders dat, ondersteund door de dagelijkse routine, bepalen. Er wordt gedoucht binnen diezelfde routine, gelucht, geslapen, gesport, tv-gekeken enzovoort.

Als een jongere een instelling binnenkomt dan krijgt hij een 'instroomprogramma' om met dit ritme vertrouwd te raken. De bedoeling is dat hij deze structuur accepteert en zich eraan conformeert. Als hij daar moeite mee heeft en ervan afwijkt dan spreekt de groepsleider hem erop aan en sanctioneert als hij dat nodig acht.

De context waarin deze jongeren dus terechtkomen is er een waarbij de groepsleider in de positie is om te bepalen. De jongere volgt. In de verhouding tussen groepsleider en jongere worden aan deze verschillende posities ook verwachtingen gekoppeld. De positie van de groepsleider is die van een autoriteit, een mengeling van surrogaatouder, leraar, coach en vertrouwenspersoon. De verwachting daarbij is dat hij de jongere iets kan leren.

Boemerang

De positie van de jongere is die van leerling, kind, pupil met de verwachting dat hij iets wil leren. Indien groepsleider en jongere zich in deze verdeling van positie kunnen schikken en ook gelijkgestemde verwachtingen hebben, dan zullen er weinig tot geen conflicten zijn. Maar dat een jongere

Fragment uit jongerenfolder *Youturn*, van de DJI (Dienst Justitiële Inrichtingen).

zich schikt in deze verdeling is niet vanzelfsprekend. Zijn komst naar de jeugdinstelling dankt hij vermoedelijk niet aan zijn inschikkelijkheid en zijn volgzame karakter. Niet voor niets wordt een 'oppositieel gedragsstoornis' als een van de vaak voorkomende stoornissen gediagnosticeerd (Boendermaker en Uit Beijerse, 2008). Tegenwoordig is een veel voorkomende kwaliteit. Maar openlijke oppositie binnen een jeugdinstelling, door niet te luisteren, grof taalgebruik, verwensingen, schreeuwen of verzet leiden onvermijdelijk tot een sanctie. Als de autoriteit van de groepsleider ter discussie wordt gesteld door de jongere met een opmerking als 'ik heb schijt aan je', dan volgen er sancties om de positie van de groepsleider als autoriteit opnieuw te markeren. Als je je verzet, dan moet je dus rekening houden met het effect van je gedrag om vervolgens te merken dat je als sanctie 'op kamer' moet of beperkt wordt in verworven privileges. Je gedrag keert zich dan als een boemerang tegen je. Om dat te voorkomen kun je beter een omtrekkende beweging maken. Daar ligt de start van de strategische interactie. Niet langer ondoordacht verzet, maar bezinnen alvorens je begint.

Strategische interactie

In de kern is strategische interactie je eigen gedrag afstemmen op de te verwachten reactie van de ander. De socioloog Goffman (1969) noemt dat het vermogen van het individu om informatie te verwerven, te onthullen of te verhullen. Zolang de ander zich daar niet van bewust is, kan degene die hem probeert te doorgronden in het voordeel zijn. We kennen dit fenomeen ook van een spelletje kaart. In een spel kun je proberen in te schatten wat de positie van de ander is om daar dan vervolgens je eigen strategie op af te stemmen. Maar zodra de ander zich ervan bewust is dat men hem probeert te doorgronden, dat men probeert hem in de kaart te kijken, dan kan hij daar weer op reageren door zijn kaarten aan de borst te houden, een *pokerface* op te zetten, of onjuiste informatie te geven. Dit spel begint bij 'ik denk dat hij denkt' maar kan daarna eindeloos doorgaan in de vorm van 'ik denk, dat hij denkt, dat ik denk, dat hij denkt, dat ik...', enzovoort.

Binnen een justitiële jeugdinstelling speelt dit ook. Er zijn veel situaties waarin er een spel gespeeld kan worden. Zoals de jongens zelf zeggen: een kat & muisspel tussen jongere en groepsleiders. Een bekend voorbeeld is drugsgebruik. Dat mag niet binnen een jeugdinstelling maar uitslagen van de urinecontroles maken duidelijk

>>>

>>> dat er wel degelijk gebruikt wordt. Omdat voor iedereen, staf en jongeren, duidelijk is dat drugsgebruik verboden is, betekent wel gebruiken dat de jongere een sanctie krijgt als hij gebruikt. Een joint opsteken op de leefgroep zal dus niet snel voorkomen omdat voor iedereen helder is dat hier een sanctie op volgt. Maar zo'n verbod op gebruik maakt creatief en wil je toch een jointje roken dan moet je bedenken hoe je drugs binnenkrijgt. Via familie, verstopt in de zoom van je broek of ritsluiting, of het slikken van een 'bolletje'.

En als je de drugs eenmaal binnen hebt dan rijst de vraag wanneer je het gebruikt. 's Avonds nadat de groepsleiding vertrokken is op je kamer roken bijvoorbeeld. In dat geval moet je er ook voor zorgen dat je vuur tot je beschikking hebt, iets wat doorgaans niet is toegestaan. Heb je gebruikt, dan moet je proberen de urinecontrole te omzeilen. Die kan onverwacht van je gevraagd worden. Als daar dan sporen van gebruik in aangetroffen worden, volgt alsnog een sanctie. Je kan proberen een controle voor te zijn door vooraf wat urine in een klein flesje te plassen en dat 'warm' te houden zodat op het moment van controle je met dit flesje in je broek, je de 'urine' kan afstaan. Kortom het verbod op drugsgebruik betekent niet dat er niet

gebruikt wordt, maar dat is waarschijnlijk ook geen reële verwachting. Wel komt naar voren dat jongeren strategische beslissingen nemen waarbij het van belang is om te verhullen wat je daadwerkelijke intenties zijn omdat je anders direct gesanctioneerd wordt. Het spel waarbij je probeert te anticiperen op de gevolgen en deze probeert voor te zijn komt hier scherp naar voren.

Shampoo

Er zijn echter ook andere situaties waarin er geen sprake is van expliciet verboden handelingen, maar waar de regels van de inrichting wel sturend zijn voor het gedrag waar de jongere zich aan moet conformeren. Als je geen douche op kamer hebt, dan kun je alleen douchen als de leiding daarmee instemt. Vaak start de dag dan met een douche waarbij er op de twaalf jongens drie douches beschikbaar zijn. In vier rondes wordt er gedoucht. De groepsleider moet in de gaten houden dat de beschikbare tijd evenredig verdeeld wordt, bijvoorbeeld iedere ronde vijf minuten. Het einde van de vijf minuten wordt aangekondigd met de opmerking: 'afspoelen', maar wat nou als een jongen roept: 'Ik heb nog shampoo in m'n

haar'? Is dit tijd rekken? Een verkeerde inschatting van de beschikbare tijd door de jongere? Een provocatie van het gezag van de groepsleider?

Hetzelfde geldt voor het opruimen van de kamer, wanneer is die schoon genoeg? En als er iets is blijven liggen, is dat verzet? Is het om iets te verhullen? De lijst met voorbeelden van dit soort situaties is bijna onuitputtelijk. Het kat & muisspel kent een eindeloze variatie. Het ingewikkelde is dat ze niet altijd het etiket 'spel' dragen. Soms wordt het spel opzettelijk gespeeld, soms als grap. Maar soms speelt een jongere niet bewust en is hij vergroeid met dit gedrag of speelt zijn persoonlijkheidsstructuur hem hierin parten. Als hij al anders zou willen, weet hij misschien niet hoe. Wel wordt duidelijk dat de situatie waarin de jongere zich bevindt, zich kenmerkt door een reeks aan voorschriften over gewenst gedrag, waarbij de groepsleider op zijn hoede is omdat getoond gedrag juist ongewenst gedrag kan verhullen. Groepsleiders zijn zich daarvan bewust en duiden het aan als 'sociaal wenselijk gedrag'. Gedrag dat past bij de situatie maar niet noodzakelijkerwijs gericht is op competentievergroting zoals die met de basismethodiek van *Youturn* beoogd wordt.

Kanttekeningen bij de basismethodiek

De ambiguïteit van 'sociaal wenselijk gedrag' zadelt de groepsleiders met een belangrijk probleem op. Hoe moet ik het gedrag nu interpreteren? Wordt er een spel met me gespeeld of meent de jongere wat hij zegt? Een psychologisch of psychiatrisch perspectief alleen is ontoereikend om deze vraag te beantwoorden. Je weet immers niet zeker of de persoonlijkheidsstructuur van de jongere de enige variabele is of dat de omgeving zijn gedrag bepaalt. Als het gedrag van de jongere uitsluitend vanuit zijn persoonlijkheid verklaard kan worden dan zou je daar houvast aan kunnen ontleenen. Je kan dan op basis van de kennis over het gedrag dat aan deze persoonlijkheidsstructuur verbonden is beoordelen wat je reactie moet zijn. Maar als behalve de persoonlijkheidsstructuur ook de situatie en de belangenafweging die de jongere daarin maakt een belangrijke rol spelen, dan wordt het razend ingewikkeld. Het gedrag is dan niet meer zo gemakkelijk te duiden en dat maakt het moeilijk om hier gepast op te reageren.

Wat wel kan is reageren vanuit voorschriften en regels zoals dat van de groepsleider verwacht wordt. Namelijk toezien op de regels en als collegae één lijn trekken in het handhaven van deze regels. Daar lijkt dan vooral de schoen te wringen bij de introductie van de nieuwe basismethodiek *Youturn*. Het streven om jongeren met *Youturn* adequaat gedrag aan te leren waarmee zij zich suc-

cesvol staande kunnen houden in de samenleving is begrijpelijk. Dat je daarbij zelf verantwoordelijk bent voor je eigen gedrag en je niet alleen maar anderen iets kan verwijten past ook in ons huidige tijdgevoel. Maar of de jongere iets *wil* leren is een verwachting, géén gegeven. De groepsleider als autoriteit die het beste met je voorheeft, is geen vanzelfsprekend uitgangspunt voor de jongere.

Zoals uit het kat & muisspel blijkt, betwisten de jongeren de structuur die de groepsleiders hun bieden en waarbinnen ze nieuw gedrag moeten aanleren. Als ze hun eigen 'korte lontjes' in bedwang kunnen houden en ze niet in verzet gaan tegen deze structuur dan is het omzeilen van de regels *zonder* openlijk in verzet te gaan een interessante optie. Soms neemt het de vorm aan van een spel, 'een beetje dollen', stiekem iets proberen, maar op andere momenten is het serieus en valt er wat te verliezen of te winnen. Dit strategische gedrag is niet los te zien van de ge- en verboden binnen de gesloten setting en sterk gericht op het hier en nu. *Youturn* gaat vooral over gewenst gedrag na vertrek uit de inrichting over het leren van vaardigheden om jezelf, buiten de muren van de inrichting, staande te houden. Leren om zelf te bepalen wat belangrijk is in je leven, waar jij je grenzen legt, hoe jij met anderen omgaat, kortom hoe jezelf verantwoordelijk wordt voor je eigen leven. De strategische vaardigheden die daarvoor nodig zijn reiken verder dan de pogingen om te ontsnappen aan het keurslijf van een gesloten setting. •

OVER DE AUTEUR

JOEP HANRATH IS DOCENT BIJ HET INSTITUUT SOCIAL WORK VAN DE HOGESCHOOL UTRECHT. BINNEN HET LECTORAAT 'WERKEN IN JUSTITIEEL KADER' VOERT HIJ MOMENTEEL EEN PROMOTIE-ONDERZOEK UIT NAAR HET WERK VAN GROEPSLEIDERS IN JUSTITIËLE JEUGDINRICHTINGEN.

* Als gevolg van de functiedifferentiatie zal de term groepsleider en pedagogisch medewerker qua verantwoordelijkheid veranderen. In dit artikel wordt de term groepsleider gebruikt voor al diegenen die, in direct contact, de jongeren in hun dagelijks bestaan op de groep begeleiden.

Literatuur:

- Boendermaker, L. en J. uit Beijerse (2008). *Opvoeding en bescherming achter 'tralies'*. Amsterdam: Uitgeverij SWP.
- Collins, R. (2004). *Interaction Ritual Chains*. Princeton: Princeton University Press.
- Goffman, E. (1967) *Interaction Ritual*. New York: Anchor Books Doubleday & Company inc.
- Goffman, E. (1969) *Strategic interaction*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Discussieer mee op www.sozio.nl

Reageren, op dit artikel? Graag! Ga naar www.sozio.nl/forum en plaats daar je bijdrage aan deze discussie over de interactie tussen groepsleiding en jongeren in JJl's en de *Youturn*.

ADVERTENTIE

GEDRAGSWETENSCHAPPER IN DE JEUGDZORG

Judith van de Haterd, Niels Zwikker, Harry Hens & Anne Uyttenboogaart

ISBN 978 90 8560052 7 | 80 pagina's | € 9,90
Bestel online op: www.swpbook.com/1270

Een presentatie en bundeling van de taken en competenties van de verschillende gedragswetenschappers in de jeugdzorg. Er wordt een functie- en beroepsoverstijgend profiel opgesteld dat als kapstok dient voor de verdere professionalisering van de sector.

Het profiel verbindt de gedragswetenschappers in de jeugdzorg en laat zien wat specifiek is aan werken in de jeugdzorg. Het helpt het onderwijs bij het opleiden van gedragswetenschappers die met jeugd in de jeugdzorg willen werken. Tevens biedt het handvatten om verantwoordelijkheden beter af te kaderen en de inzet en ondersteuning van professionals door werkgevers te vergroten.

Uitgaven van Uitgeverij SWP zijn verkrijgbaar in de boekhandel

Postbus 257 / 1000 AG Amsterdam / T. 020 330 72 00 / F. 020 330 80 40 / swp@mailswp.com / www.swpbook.com